

UOT-811.512.162

**AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MÜƏYYƏNLİK VƏ QEYRİ-
MÜƏYYƏNLİK KATEQORİYASININ TƏDQIQI TARİXİNDƏN**

Yeganə Qəhrəmanova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Bakı, Azərbaycan
yegane.gehremanova.1976@mail.ru
[Orcid: 0000-0003-3730-7674](https://orcid.org/0000-0003-3730-7674)

Xülasə

Bir çox lingvistik kateqoriyalar (effektiv-təsirsiz, təsdiq-mənfi və s.) kimi müəyyənlik və ya müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik iki əks, bir-birindən asılı kateqoriyalardır. Bu asılılığa baxmayaraq, müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin özü dildə nisbi müstəqilliyə malikdir. Hər bir qeyri-müəyyənlikdə qeyri-müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik elementləri tapmaq olar. Bu kateqoriyanın türkcədəki inkişafı bir-birindən köklü şəkildə fərqlənir. Türk dillərində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının inkişaf mövqeyi və spesifik keyfiyyət və xüsusiyyətləri aydınlaşdırılarkən üç əsas sahədə müəyyən edilir: leksik-semantik müəyyənlik, leksik-qrammatik müəyyənlik, qrammatik müəyyənlik. Bu istiqamətlərin hər biri müasir türk dillərində mövcuddur. Bəzi fonetik və leksik dəyişikliklər istisna olmaqla, türk dillərinin oğuz və qırçaq qruplarında bu xüsusiyyətlər bir-birinə uyğun gəlir.

Açar sözlər: müəyyənlik, qeyri-müəyyənlik, dil, dialekt, kateqoriya

**ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ДОСТОВЕРНОСТИ И НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

Егана Кахраманова
Доктор философии по филологии, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Баку, Азербайджан

Резюме

Как и многие лингвистические категории (эффективный-неэффективный, утвердительно-отрицательный и т. Д.), Определенность или определенность и неопределенность - это две противоположные, взаимозависимые категории. Несмотря на эту зависимость, сама уверенность и неопределенность имеют относительную независимость в языке. В каждой неопределенности можно найти элементы неопределенности и определенности. Развития этой категории в турецком языке кардинально не отличаются друг от друга. При выяснении позиции развития и специфических качеств и особенностей категории достоверности и неопределенности в турецких языках она определяется по трем основным направлениям: лексико-семантическая определенность, лексико-грамматическая определенность, грамматическая определенность. Каждое из этих направлений доступно на современных тюркских языках. За исключением некоторых фонетических и лексических изменений, эти черты соответствуют друг другу в огузской и кипчакской группах тюркских языков

Ключевые слова: определенность, неопределенность, язык, диалект, категория

**FROM THE HISTORY RESEARCHING OF DEFINITE AND INDEFINITE CATEGORIES
OF AZERBAIJANI LANGUAGE**

Yegana Gahramanova
Doktor of philosophy on philology, Ass. professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Baku, Azerbaijan

Summary

Like many linguistic categories (effective-ineffective, affirmative-negative, etc.), definiteness or indefiniteness are two opposite, interdependent categories. Although they are dependent, definite and indefinite themselves have a relative independence in language. It is impossible to find indefinite elements on each definite. The development of these categories doesn't differ radically from each other in Turkish language. For clarifying the position of developing and specific quality features of the category of certainty and uncertainty in Turkish languages, it is defined three main directions: Lexical-semantic definiteness, lexical-grammatical definiteness, grammatical definiteness. Each of these directions is available in modern Turkish languages. These features are compatible with the Oghuz and Kipchak groups in the Turkic languages with the exception of some phonetic and lexical changes.

Key words: certainty, uncertainty, language, dialect, category

Aktuallıq. Azərbaycan dilində müəyyənlilik kateqoriyası nitqdə və fikrin ifadəsində özünəməxsus rola malikdir. Bu kateqoriyanın tarixi çox-çox qədim dövrlərə gedib çıxdığından dilçilik araşdırmalarında müəyyənlilik kateqoriyasının inkişaf tarixi və təkmilləşmə yolu haqqında geniş məlumatlar vardır. Buna baxmayaraq, hələ də bu kateqoriyanın tarixi inkişaf meyilləri və qrammatik xüsusiyyətləri barədə mübahisəli məqamlar qalmaqdadır. Belə mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirmək dilimizdəki bir sıra kateqoriyaların da tarixi inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır.

Annotasiya. Məqalədə türk dillərinin və dilimizin qrammatik quruluşunda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən müəyyənlilik kateqoriyası haqqında dilçilik ədəbiyyatımızda və türkologiyada mövcud olan fikirlərin xülasəsi verilir, yeri gəldikcə mübahisəli məsələlərə münasibət bildirilir. Türk dillərində müəyyənlilik kateqoriyasının qədim tarixinə aid məlumatlar, əsasən, Orxon-Yenisey yazılı abidələri üzərində dəqiqləşdirilsə də, bu kateqoriyanın tarixi daha qədim hesab olunur.

Metod. Məqalədə tarixi-müqayisəli və təsviri metodlardan istifadə olunmuşdur

Giriş. Qədim türk xalqlarının təsəvvüründə müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik anlayışlarının ifadəsi üçün tarixən müxtəlif vasitələr olmuş, bu kateqoriya qrammatik-semantik baxımdan formalaşana kimi müxtəlif formantlardan istifadə olunmuşdur. Bir çox qoşa kateqoriyalar (təsdiq və inkar, təsirli və təsirsiz və s.) kimi müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyası da vəhdət təşkil edir və birlikdə öyrənilir.

A. Həsənovun "Azərbaycan dilində müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyası" adlı əsərində bu kateqoriyanın dildə əhəmiyyəti haqqında yazılır: "Dil baxımından müəyyən əşyalar mü sahibə iştirakçıların şüurunda "identik", yəni başqa eyniadlı əşyalarda əvəz edilməyən, qeyri-müəyyən əşyalar isə "adekvat", başqa sözlə, eynicinsli əşyalardan konkret birinə deyil, hamısına aid olan əşyalardır. Beləliklə, definitivlik (əslində müəyyənlilik demək olan "definitivlik" istilahi müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyasının ümumi adı kimi işlədilmişdir) kateqoriyası dildə əşyanın müəyyənlilik və qeyri-müəyyənliliyini, daha doğrusu, müəyyən və qeyri-müəyyən vəziyyətini ifadə edir. Bu isə nitq prosesində insanların bir-birini qarşılıqlı olaraq tez və dəqiq başa düşməsinə imkan yaradır" [3, 3].

Buradan aydın olur ki, A.Həsənov müəyyənlilik kateqoriyasının nitq prosesində daha tez və asan anlamadakı roluna diqqəti yönəldir, kateqoriyanın mahiyyətini və dildə əhəmiyyətini izah etməyə çalışır. Müəllif yazır ki, "Türk dillərində müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyasının olub-olmamasına nəzər yetirən ilk dilçi İbn Muhənnə (XIII – XIV) olmuşdur. İbn Muhənnə türk dilində başqa vasitələrin, xüsusən *bir* sayının qeyri-müəyyənlilik ifadə etməsini nəzərdən qaçırdığına görə türk dilində cins kateqoriyası ilə yanaşı, müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyasının da olmaması fikrini irəli sürmüşdür" [3, 5].

Prof. B.Çobanzadə yazır ki, "Buna yalnız təəccüb etmək olar ki, türk dillərinin belə mahir bilicisi İbn Mühənnə, necə olmuş ki, türk dillərində eyni qrammatik xüsusiyyətin mövcud olduğunu görməmişdir; halbuki türk sistemli dillərin, demək olar ki, bütün sonrakı tədqiqatçıları tərəfindən bu kateqoriyanın varlığı qeyd olunmuşdur" [10, 21].

XVI əsrdə yaşamış və türk dilini tədqiq edən Berqamalı Qedri bu osmanlı türkcəsində müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyasını olduğunu söyləmişdir. O, "Müeyssiret-ül-ülüm"

adlı əsərində müəyyən və qeyri-müəyyən isimlər haqqında yazır: “Qeyri-müəyyən (“nəkirə”) bəlli olmayan bir şeyə və ya əşyaya (“nəsnəyə”), müəyyən (“mərifə”) isə bəlli bir şeyə deyilir.

Qeyri-müəyyən isim odur ki, bir ümumi iş üçün işlənə, aid edilməli olsa, şəxslərdən hər bir şəxsə (“fərdə”) ehtimalı ola, yəni şəxslərdən birinə qeyri-müəyyənlik üzrə əlaqədar ola, lakin məqsəd bu şəxslərdən (əfradından”) hansının olduğu məlum olmaya; “adam”, “otlaq” kimi [2, 67-68].

Mövzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, türkoloqlar Azərbaycan və türk dillərində sintaktik kateqoriya kimi müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının təzahür şəkillərinin və ifadə formalarının mövcudluğu haqqında XIX əsrdən az-çox məlumat vermişlər.

Böyük türkoloq Bəkir Çobanzadə müəyyənlik kateqoriyasının Azərbaycan dilində mövcudluğu və qrammatik xüsusiyyətləri barədə geniş bəhs etmiş, bununla yanaşı, türk sistemli dillərin müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin dildə ifadə vəziyyətinə görə dünya dilləri içərisində mövqeyi haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir. B.Çobanzadə yazır: “Türk sistemli dillər müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının güclü inkişaf etdiyi Hind-Avropa dilləri və sami dillər ilə bu kateqoriyanın çox zəif inkişaf etdiyi İran və bəzi fin dilləri arasında orta mövqe tutur” [9, 25].

S. S. Mayzel Türkiyə türkcəsində sözügedən kateqoriyanı ayrıca tədqiq etmiş və bildirmişdir ki, bu kateqoriyanın Avropa və şərq dilləri ilə müqayisədə türk dillərində rolu və əhəmiyyəti daha böyükdür. S. S. Mayzel yazır: “Canlılıq-cansızlıq kateqoriyasının türk dili üçün tamamilə yad olmasına baxmayaraq, hər halda türk dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası rus dilində canlılıq-cansızlıq kateqoriyasına nisbətən daha böyük rol oynayır... Türk dilində definitivlik kateqoriyası əşyaların eyni ilə müəyyənlərə və qeyri-müəyyənlərə bölündüyü Qərbi Avropa dillərində (fransız, ingilis, alman, və b.) olduğundan daha böyük əhəmiyyətə malikdir” [14, 168].

Azərbaycan dilində bu istiqamətdə əsaslı və sistemli ilk tədqiqat əsəri 1970-ci ildə dilçi-alim Ağaməli Həsənov tərəfindən yazılmışdır. O, türk dillərində definitivlik kateqoriyasının əhatə dairəsinə görə geniş olduğunu, bu kateqoriyanın dil sisteminin müxtəlif sahələrində, eləcə də müxtəlif vasitələrlə ortaya çıxdığını qeyd etmiş, Azərbaycan dilində sözügedən kateqoriyanın üç əsas istiqamətdə araşdırmağı münasib bilmişdir:



[3, 8].

Tədqiqatçı leksik-semantik müəyyənlik ifadə edən sözləri belə izah edir: “Azərbaycan dilində və bütün türk dillərində bir qrup sözlər özlərinin şəkilçisiz formasında, yəni ismin əsas halında müəyyən əşya ifadə edir. Leksik-semantik cəhətdən qeyri-müəyyənlik bildirən sözlərdən fərqli olaraq, bu sözlər hər zaman müəyyənliyi saxlayır və adətən müəyyənlik kateqoriyasının qrammatik əlamətlərini qəbul edir” [3, 9-10]. S. S. Mayzel leksik-semantik müəyyənliklə bağlı yazır: “Türk dilində müəyyən hesab olunan əşyaların 10 növü var, lakin bunların ikisi - xüsusi isimlər və şəxs əvəzlilikləri leksik-semantik cəhətdən müəyyənlik ifadə edir; qalanlarında isə bu xüsusiyyət qrammatik vasitələrin köməyi ilə, yaxud mətnin ümumi məzmunundan asılı olaraq meydana çıxır” [13, 60].

A. Həsənov fikrini yekunlaşdırıb yazır: “Azərbaycan dilində hər zaman müəyyənlik bildirən sözlərə bütün xüsusi isimləri, şəxs əvəzliliklərini, *kim?* sualına cavab verən qeyri-müəyyən şəxs əvəzliliklərini, *kim?* [2, 16].

Ümumiyyətlə, leksik–semantik müəyyənlik ifadə edən dil vahidlərinə dilçilər fərqli mövqelərdən yanaşmış, müxtəlif fikir və mülahizələr irəli sürmüşlər. İlk dəfə bu haqda məlumat verən Berqamalı Qədri yazır ki, “Leksik-semantik cəhətdən və ya “əsəl mövqedən” qeyri-müəyyənlik ifadə edən sözlərə ümumi isimlər və ya “ismi-cins” adlandırılan *ər, arvad, qulam* və s. sözlər daxil edilməlidir” [2, 67].

Buradan aydın olur ki, leksik-semantik müəyyənlik sözlərin daxili mənasında definitivliyin ifadə olunmasıdır. Burada sözün daxili potensiyası əsas rol oynayır.

Azərbaycan dilində definitivlik kateqoriyası bir çox rus, eləcə də Avropa türköloqları tərəfindən də araşdırılmış, hətta dildə qeyri-müəyyən əşyaları ifadə edən sözlər sırasına ümumi isimləri aid edən, hal sistemində I olan adlıq halı da qeyri-müəyyən hal adlandırmışlar. Qeyd edək ki, ilk dəfə tədqiqatçılardan A.N.Samoyloviç bu barədə danışarkən yiyəlik və təsirlik halları adlıq halla müqayisə etmiş, onları “şəkilçili” və “şəkilçisiz” olmaqla iki qrupa bölmüşdür [11, 105]. Daha sonra mövzunu araşdıran digər dilçilər də təsirlik və yiyəlik halların şəkilçisiz formasını qeyri-müəyyənlik bildirən hal kimi göstərmişlər.

Türköloqlardan N.K.Dmitriyev başqa türk dilləri ilə yanaşı, daha çox başqırd dilində özünü göstərən müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik anlayışını, bu anlayışın kateqoriyal əlamətlərini araşdırmış, bu haqda maraqlı fikir və mülahizələr təqdim etmişdir. Alimin fikrincə, “Dildə hər zaman müəyyən məfhum ifadə edən sözlərə insan adları, şəxs və işarə əvəzlilikləri daxildir. Həmçinin ümumi isimlərdə ifadə olunan müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik də “fərdi” və “kollektiv” olmaq üzrə iki əsas qrupa ayrılır” N. K. Dmitriyev daha sonra göstərir ki, “Kəmiyyətə tək olan isimlər bu işarə əvəzliyi ilə işləndikdə (məsələn, bıl at – bu at) fərdi müəyyənlik, kəmiyyətə cəm olan ümumi isimlər isə kollektiv müəyyənlik ifadə edir (məsələn, bıl attar-bu atlar). Kəmiyyətə tək olan ümumi isimlər qeyri-müəyyənlik bildirən *bir* sayı ilə işləndikdə “fərdi qeyri-müəyyənlik” (məsələn bir at – bir at) *bir* sayı ilə işlənmədikdə isə (məsələn at) “kollektiv qeyri-müəyyənlik” ifadə edir” [12, 217-218].

Özünə qədərki fikirləri araşdırıb ümumiləşdirən A.Həsənov bu barədə belə qeyd edir: “Leksik-semantik yolla qeyri-müəyyənlik bildirən sözlərə ümumi isimləri (*insan, kişi, arvad* və s.), həmçinin *heç nə, heç şey, hər nə* qeyri-müəyyən şəxs əvəzliliklərini, *nə* sual əvəzliyini və s sözləri daxil etmək olar” [3, 18].

Beləliklə, leksik-qrammatik müəyyənlik məsələsinin tədqiqi göstərir ki, türk dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində leksik-qrammatik qeyri-müəyyənliyi ifadə edən sözlər yox dərəcəsinədir. Bu ondan irəli gəlir ki, leksik-qrammatik baxımdan müəyyənlik ifadə edən sözlər hər zaman müəyyən olaraq qalır, bununla yanaşı, qeyri-müəyyənlik ifadə edən sözlər tək-cə yiyəlik və təsirlik halların şəkilçisiz forması kimi özünü göstərir. Başqa türk dillərində mövcud olduğu kimi, dilimizdə də qeyri-müəyyənlik anlayışının ifadə edilməsi üçün xüsusi bir şəkilçi yoxdur. Elə buna görə də definitivlik - qeyri-müəyyənlik ifadə edən sözlərə çox az təsadüf edilir.

Leksik-qrammatik müəyyənlik ifadə edən sözlər müəyyənliyin aşağıdakı qrammatik-morfoloji formaları ilə meydana çıxır: “Mənsubiyyət kateqoriyası şəkilçiləri ilə əmələ gələn (özüm, özün, özü, özümüz, özünü, özləri) *belə, elə* işarə əvəzliliklərinin III şəxsə aid nisbət şəkilçisini qəbul etməsi ilə yaranan formaları (*beləsi, eləsi, belələri, elələri*), bir miqdar sayının, bəzi təyin əvəzliyinin və müəyyənlik bildirən *kim?* sual əvəzliyinin III şəxsə aid nisbət şəkilçisini qəbul etməsi ilə yaranan qeyri-müəyyən şəxs əvəzlilikləri (*biri // birisi, bəzisi // bəziləri, kimi // kimisi // kimiləri*), eləcə də *hərə, hamı* qeyri-müəyyən şəxs əvəzliliklərinin nisbət şəkilçiləri ilə işlənən formaları (*hərəsi, hamısı*). Yiyəlik hal şəkilçiləri ilə əmələ gələn: leksik-semantik cəhətdən müəyyənlik ifadə edən əsas şəxs əvəzliliklərinin yiyəlik hal şəkilçiləri və bundan sonra sifət düzəldən *-k ı, -k i, -k u, -k ü* şəkilçilərini qəbul etməsi ilə yaranan yiyəlik şəxs əvəzlilikləri (*mənimki, səninki, onunku, bizimki, sizinki, onlarınki*)” [3, 20-21].

A.Həsənov müəyyənliyin üçüncü növü olan qrammatik müəyyənliyi iki növə ayırır: Morfoloji və sintaktik definitivlik. Morfoloji definitivliyin əsas əlaməti olan yiyəlik və təsirlik hal şəkilçilərini, eləcə də mənsubiyyət, şəxs-xəbərlik kateqoriyası, qismən də cəmlilik, yəni kəmiyyət kateqoriyasının morfoloji göstərici və şəkilçilərini qeyd edir. Morfoloji baxımdan qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının əsas göstəriciləri kimi yiyəlik və təsirlik halların şəkilçisiz formalarını

göstərir. Daha sonra müəllif sintaktik müəyyənliyin əsas xüsusiyyətlərini vurğulayarkən yazır ki, “Bu forma əşya ifadə edən sözlərin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik təyinlərini qəbul etməsi ilə meydana çıxır. Müəyyənlik təyinləri hansı ? sualına, qeyri-müəyyənlik təyinləri isə necə? və ya nə cür? , neçə? və ya nə qədər? suallarına cavab olur” [3, 20-21]. A.Həsənovun fikrincə, “Azərbaycan dilində sintaktik müəyyənlik

1. *bu, o, həmin, həmən (haman)* işarə əvəzlilikləri,
2. *ıçəri, yuxarı, aşağı* sözləri (yer zərfləri),
3. sıra sayları, *-k i, -k i, -k u, -k ü, (-d a k i, -d ə k i)* şəkilçili ismi sifətlər,
4. *-d i ğ i m..., -a c a ğ i m...*(müəyyən dərəcədə *-a n, -ə n*) şəkilçili feili sifətlər,
5. *hər, bütün, eyni* təyin əvəzlilikləri,

6. atributivləşən üçüncü növ təyini söz birləşmələri, eləcə də bunların tələb etdiyi *hansı?* sual əvəzliyi və s.ilə meydana çıxır.

Sintaktik qeyri-müəyyənlik isə qeyri-müəyyənlik bildirən *bir sayı, belə, elə* işarə əvəzlilikləri, qeyri-müəyyən saylar, əsli sifətlər, isimlərdən və feildən düzələn düzəltmə sifətlər (*-k i, -k i, -k u, -k ü* şəkilçili ismi sifətlərdən başqa) həmçinin atributivləşən ümumi isimlər ilə meydana çıxır” [3, 41-42]. A. Həsənovdan sonra təxminən otuz ilə qədər bu barədə, demək olar ki, danışılmamış, sonralar F.Şiriyev bu mövzuya müraciət edərək 2000-ci ildə “Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik (definitivlik) kateqoriyası” adı ilə əsər yazmışdır. Tədqiqatçı, təbii olaraq A. Həsənovun yuxarıda bəhs etdiyimiz əsərindən faydalanmış, ancaq mövzuya fərqli istiqamətdən yanaşmışdır. F.Şiriyev həmin kateqoriyanı linqvistik-fəlsəfi cəhətdən araşdırmış, yalnız Azərbaycan dilində yox, türk dillərində, eləcə də müxtəlif sistemli dillərdə də bu kateqoriyanın işlənmə imkanlarını izah etməyə çalışmışdır.

F.Şiriyevin fikirlərinə görə, “Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası müxtəlif sistemli dillərdə nə qədər spesifik şəkildə təzahür etsə də, universal təbiətə malikdir. Məsələn, Hind-Avropa dillərində sözün müəyyən, yaxud qeyri-müəyyən (ümumi) anlayış bildirməsi, əsasən, artıqlıq vasitəsilə, türk dillərində isə başqa vasitələrlə (Məsələn, *bir say-ədətinin* söz əvvəlində işlənilmiş-şəkilçisi ilə) göstərilir, hal, mənsubiyyət, xəbərlilik və s.” [9, 6]. Definitivliyi qrammatik kateqoriya kimi aydınlaşdırmağa cəhd edən F. Şiriyev məsələ barədə yazır ki, “Müəyyənlik leksik anlayışların konkret, yaxud xüsusi təfəkkür hadisəsi kimi təqdimidir... Qeyri-müəyyənlik isə leksik anlayışların mücərrəd, yaxud ümumi təfəkkür hadisəsi kimi təqdimidir. Göründüyü kimi, burada iki komponent və ya hadisə vardır: leksik anlayış və onun təqdimi. Leksik anlayış öz-özlüyündə aydındır, onun təqdimi isə qrammatik məzmunlu hadisədir. Beləliklə, görürük ki, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası leksik, yaxud leksik-semantik anlayışlarla, dilin leksik yarusu ilə bağlı olsa da, mahiyyəti etibarilə qrammatik kateqoriyadır. Bir sıra tədqiqatçıları (məsələn, Azərbaycan dilində həmin məsələyə ayrıca əsər həsr edən A. Həsənovu) çaşdıran, onları “leksik-semantik definitivlik” yaxud “leksik-qrammatik definitivlik” ifadəsini işlətməyə vadar edən həmin kateqoriyanın, həqiqətən, leksik-semantik, leksik-qrammatik (?), qrammatik səviyyələrdə özünü göstərməyi deyil, sadəcə, olduqca mürəkkəb linqvistik-fəlsəfi təbiətə malik olmasıdır” [9, 10-11].

Göründüyü kimi, A. Həsənovdan fərqli olaraq, F.Şiriyev definitivliyin leksika və semantika bölmələri ilə bağlılığını inkar etməmiş, lakin bu kateqoriyanın əsasən qrammatik kateqoriya kimi mövcudluğunu qəbul etmişdir. Elə buna görə də həmin kateqoriyanı bir-birindən fərqli, müxtəlif sistemli dillərdə araşdırmağı, hal kateqoriyası, xüsusi adlar, əvəzliliklər və artikllər üzərində tədqiq etməyin daha məqsədəuyğun olduğunu qeyd etmişdir. Müəllif xüsusi vurğulayır ki, A. Həsənov həmin kateqoriyanı üç növə bölsə də, əsas üstünlüyü qrammatik ifadə formasına vermiş, bu sahədən daha geniş bəhs etmişdir. Müəllif müəyyənlik kateqoriyasının mürəkkəbliyini, həmçinin az tədqiq olunmasını xüsusi qeyd etmiş, bu mürəkkəbliyi kateqoriyanın mahiyyətə fəlsəfi məzmun daşması ilə bağlı olduğunu vurğulamışdır.

Nəticə. Beləliklə, deyilənlərdən aydın olur ki, bir çox dilçilik kateqoriyaları kimi (təsirli-təsirsiz, təsdiq-inkar və s.) definitivlik və ya müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik də bir-biri ilə qarşı-qarşıya duran, biri digərindən asılı olan qoşa kateqoriyadır. Bu asılılığa baxmayaraq, müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin özünün də dildə nisbi müstəqilliyi mövcuddur. Hər bir müəyyənlikdə qeyri-

müəyyənlik, qeyri-müəyyənlikdə isə müəyyənlik ünsürləri tapmaq mümkündür. Bu kateqoriyanın türk dillərində işlənməsi də bir-birindən köklü şəkildə fərqlənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bergamalı Kadri. Müeyssiret-ül-ülüm, Yayımlayan: Besim Atalay, Stanbul, 1946, s. 67-68
2. Həsənov. A. Azərbaycan Dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası. Maarif nəş. Bakı, 1970, s. 3, 5, 8-10, 18, 20-21, 40-42.
3. Həsənov. A. Müasir Azərbaycan dili, Sintaksis. ADU nəşriyyatı, Bakı 1959, s. 216
1. 4. Kazımov. Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Təhsil”, 2007, 496 səh.
4. Məmmədov. N. Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları. Bakı. 1971, s. 297
5. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Adu. Bakı, 1959, s. 44.
6. Şiriyev. F. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik (Definitivlik) kateqoriyası. Bakı, 2000, s. 6, 8, 10-11.
7. Чобанзаде. Б. Дефинитивности в турецком языке, «Труды Азербайджанского филиала АН СССР, XXXI, Лингвистическая серия, Баку, 1936, с. 21, 25.
8. Самойлович А. Н. Краткая грамматика османско-турецкого языка, Ленинград, 1925, с. 105.
9. Дмитриев Н. К. Грамматика башкирского языке, М – Л. 1957. с. 217-218.
10. Маизель С. С. Изафет в турецком языке, М.-Л., 1957, с. 60.

Rəyçi:

Bakı Dövlət Universiteti
f.e.d., prof. Hüseyn Əsgərov